

Л. Ю. Зана, І. В. Постолова

СУБКОНЦЕПТ «ПРАМОВА» В РОМАНІ МІШЕЛЯ ТУРНЬЄ «МЕТЕОРИ»

Творчість Мішеля Турньє має неоднозначне літературознавче потрактування. Його твори визначали як «романи-міфи» [6:11], «романи-легенди» [2], «романи-парафрази» [2:11], «романи-параболи» [11]; визнавали філософськими [2], екзистенціальними [6], релігійними [2:12], проголошували епатажними, скандальними і навіть маргінальними. Причиною подібного сприйняття творінь Мішеля Турньє є, на наш погляд, поєднання у творчій лабораторії письменника різних складових, а саме: філософії, міфології, релігії, психології. Розглядаючи роботи письменника з точки зору тільки однієї зі складових, критик неминуче опиняється в лавах прихильників обраного ним методу аналізу і постає супротивником тих дослідників, які дотримуються інших методів. Щоб уникнути очевидної однобічності аналізу творів Мішеля Турньє, маємо звернутися до всеохопного методу дослідження.

На сьогодні таким методом, як видається, постає концептуальний аналіз художнього твору. До літературознавства він прийшов із когнітивної лінгвістики і набув певної «популярності» серед дослідників саме завдяки, так би мовити, його універсальності. Термін «концепт» вперше розглядається у середньовічному концептуалізмі, представники якого (Т. Гоббс, П. Абеляр, У. Оккам) вважали концепт універсалією, що узагальнює ознаки речей, містить важливу й актуальну інформацію та створена розумом для його внутрішнього використання [8:256]. Вживання терміну «концепт» у літературознавстві розпочинається, очевидно, з визначення поняття «концепт» російським філософом і культурологом С. Аскольдовим, який охарактеризував концепт як «мисленнєве утворення, що замінює нам в процесі мислення невизначену безліч предметів одного роду» [5:394]. Надалі поняття «концепт» уточнювали Н. Арутюнова, Д. Ліхачов, А. Вежбицька, Ю. Степанов та багато інших дослідників.

Ідея «концепту» виявилася настільки «зручною», універсальною, що її взяли на озброєння різні галузі наук: лінгвістика, культурологія, філософія, філологія. Саме тому існує декілька підходів до визначення як самого поняття «концепт», так і до методів його застосування.

У межах поданої статті актуальним є поняття художнього концепту. За словами науковця О. Беспалової, художній концепт – це «одиниця свідомості поета або письменника, яка отримує свою репрезентацію в художньому творі або групі творів і виражає індивідуально-авторське осмислення сутності речей або явищ» [3:6]. Українська дослідниця Г. Каратаєва зазначає, що «кожний літературний твір утілює індивідуально-авторський спосіб сприйняття і організації світу, тобто особистісний варіант концептуалізації останнього» [4:42]. Таким чином, письменник, емпірично досліджуючи світ, що

його оточує, створює власні концепти і виражає їх через свій твір. Загальновизнано, що концепт «найкраще визначається та описується через мову»[4:42], тобто має вербальне проявлення в тексті. Ці теоретичні положення склали основу нашої розвідки.

Об'єктом нашого дослідження є роман М. Турньє «Метеори», в якому ми виокремили індивідуально-авторський субконцепт «прамова», що становить **предмет** дослідження.

Відомо, що питання релігії мають для М. Турньє велике значення. За словами одного з дослідників, М. Турньє – «пристрасний читач Біблії» [13]. Він має релігійне виховання й філософську освіту, тому з властивим філософам скептицизмом шукає достовірні пояснення «туманним» біблійним фактам. Так, наприклад, М. Турньє висуває власну версію біблійної оповіді про волхвів в романі «Каспар, Мельхіор і Вальтасар», досліджує релігійно-філософські аспекти проблеми образу й подоби, окреслює низку релігійних концептів на матеріалі багатьох своїх романів, зокрема у творах «Метеори», «Каспар, Мельхіор і Вальтасар».

Спираючись на наші попередні дослідження, можна говорити про те, що: «Концептуальний аналіз полягає у тому, щоб по можливості виявити всю парадигму культурно значущих концептів та окреслити їхню концептосферу, яка містить всі компоненти ментального простору даного концепту» [7:39]. При застосуванні концептуального аналізу дуже важливим для більш чіткого розуміння авторської позиції є виявлення ключового концепту (або концептів), який завжди знаходиться в оточенні пояснюючих (деталізуючих) його субконцептів.

Ключовим концептом вищезгаданих творів виступає концепт «рай», до складу якого входять численні субконцепти: субконцепт «прамова», субконцепт «празвук», субконцепт «праобраз», субконцепт «Адам», субконцепт «Єва» та інші субконцепти. У межах запланованої статті найбільшу увагу приділимо аналізу знакового субконцепту «прамова» в романі М. Турньє «Метеори».

Роман «Метеори», написаний 1975 року, за задумом автора мав носити назву «Вітер Параклет». М. Турньє планував написати твір про Святий Дух, але закінчивши роботу, письменник переконався, що відхилився від наміченого курсу і що з'явився новий роман, назва якого «Метеори» [14]. Проблематика роману надзвичайно складна й багатоаспектна, в ньому автор торкається питань єдності і гармонії, пошуку сенсу буття через знаходження своєї пари, а також актуалізує проблему неможливості набуття цілісності людиною в сучасному світі.

Роман «Метеори» має неоднорідну і багатопланову сюжетно-композиційну структуру. Головну сюжетну лінію роману складає історія братів-близнюків Жана і Поля, яких через їхню зовнішню схожість та внутрішню цілісність називали Жан-Подем. Події роману розгортаються у 30-60 роки спочатку у Франції й далі – по всьому світі. Сім'я Сюрєнів, до складу

якої входять брати-близнюки, зображена у замкненому просторі своєї садиби Дзвінке Каміння, поруч з якою розташований заклад для розумово неповноцінних дітей. Життя близнюків проходить під знаком замкненості в межах своєї пари, але з плином часу у братерському союзі з'являються розлади. Жан намагається звільнитися від впливу парності, близнюкової подібності, вийти з-під контролю Поля і жити звичайним життям «непарних». Аби досягти цього він вирішує одружитися, проте коли весілля не відбувається, Жан вирушає у всесвітню подорож. Поль вимушений крок за кроком переслідувати Жана. Але поступово силует брата-близнюка для Поля затьмарюється, і на перший план виходять небесні явища – вітри і приливи, часові пояси і зміна пір року.

Навколо центральних персонажів роману – братів, лінія яких представлена монологам, що чергуються, – існує велика кількість фігур другого плану. Особливе місце в структурі твору займає історія дядька Олександра, представлена сімома розділами у формі щоденникових записів.

У романі «Метеори» субконцепт «прамова» знаходить свою репрезентацію вже на перших сторінках. У монастирі Святої Брігітти – закладу для неповноцінних дітей – молодий вчений, лікар Ларуе проводить дослідження фонетичного складу мови розумово-відсталих дітей і доходить висновку, що кожна дитина володіє однаковою кількістю базових фонем, до складу яких входять не тільки фонем французької мови, а й фонетичний арсенал інших мов. Крок за кроком лікар виводить свою гіпотезу про «матрицу всех языков, об универсальном архаическом лингвистическом фонде, об ископаемом языке» [10:51]. Керівниця закладу сестра Беатриса, яка спостерігала за дослідженнями лікаря, в своїх роздумах йде далі й припускає, що «речь идет о первородном языке, на котором говорили между собой в земном раю Адам, Ева, Змей и Иегова», Беатриса називає цю мову «райською» [10:51].

Далі в тексті роману характеристику субконцепту «прамова» продовжує священник і шкільний друг Олександра Тома Куссек. Викладаючи свою теорію (читаємо – теорію М. Турньє) про Святий Дух, він зауважує: «...язык, на котором они (апостолы – Л.З., Г.П.) говорят – язык глубинный, полновесный, это божественный логос, слова которого – семя вещей. ...апостолы говорят не на всех языках мира, а на одном языке, на котором не говорит больше никто, хотя все его понимают... И на том же языке говорил архангел Благовещения, чьих слов достало, чтобы Мария понесла» [10:136]. Далі за текстом субконцепт «прамова» висловлює сам Олександр, спостерігаючи за Даніелем, який спить: «Неразборчивые слова, которые срывались иногда с его губ, принадлежали – думал я – к тайному и в то же время всеобщему языку, языку ископаемому, на котором говорили все люди до цивилизации» [10:252].

У своїх думках до «прамови» багаторазово звертається і Поль, який в романі є носієм ідеї цілісності. Він вказує на те, що втрата близнюкової єдності ставить його перед вибором не тільки в плані можливості / неможливості жити

окремо від брата, без парнобрата, але й в плані вибору мови: «абсолютное молчание или неполноценный язык непарных» [10:432], адже мова братів – еолова мова, – як її називають оточуючі й самі близнюки, видається Полю «зародышем языка». Проте Поль тішиться надією, що у разі втрати брата він, можливо, буде дарований іншою мовою, відмінною від мови парних / непарних, «всемирным языком, которым Пятидесятница одарила апостолов»[10:432].

Висловлювання персонажів, яких Поль «випадково» зустрічає на своєму життєвому шляху, теж є підтвердженням субконцепту «прамова». Наприклад, Сельма, гід, з якою Поль зустрівся, коли летів до Японії, говорить, характеризуючи певно що «прамову»: «Современный исландский язык очень близок к древнему, принесенному отсюда викингами. Так как наш остров защищен от посторонних влияний, язык остался гораздо более чистым, чем в соседних странах. Это своего рода ископаемый язык, породивший датский, шведский и даже английский. Представьте себе остров в Средиземноморье, изолированный от внешнего мира в течение 2000 лет, там говорили бы на классической латыни. Исландия – тот же случай для Скандинавии»[10:427].

Таким чином, на сторінках роману різні герої твору висловлюють однакову за суттю і близьку за формулюванням думку стосовно існування певної мови, якою розмовляли Адам і Єва в раю і яку втратили наступні покоління людей після гріхопадіння. Сам М. Турньє називає цю мову «прамовою». Вона, звичайно, дуже відрізнялася від мов прийдешніх поколінь, які (мови) вже не мали тієї сили і функції «прамови», що здатна була слугувати людям в їхньому спілкуванні з Богом. Тобто, субконцепт «прамова» за індивідуально-авторським осмисленням письменника – це та мова, яку розуміє Господь і, напевно, сам нею розмовляє.

До концептного поля субконцепту «прамова» долучається ідея письменника стосовно мови дорослої людини. Знову ж таки різні персонажі, навіть персонажі-антогоністи (Поль і Софі – наречена Жана), висловлюють припущення, що «человеческая речь находится на полпути между немотой зверей и молчанием богов» [10:157, 10:340] і що нездатність дитини, малюка, розмовляти змогла би перетворитися на «божественную тишину» (Поль), «спокойствие вершин мысли» (Софі) у разі невтручання суспільства у розвиток дитини. Проте соціальні норми вимагають свого – і людина назавжди втрачає можливість опанувати мову богів.

Таким чином, концептуальний аналіз тексту роману «Метеори» довів, що ідею «прамови» ми можемо вважати художнім субконцептом, який у свою чергу входить до концептного поля концепту «рай». Субконцепт «прамова» у тексті наочно окреслено за допомогою прикметників «універсальна», «невербальна», «первинна», «глибинна», «божественна», «райська». Окрім того, необхідно відзначити, що цей субконцепт є важливою складовою частиною концептосфери творів М. Турньє, який вербально реалізується в

тексті досліджуваного роману і «виражає індивідуально-авторське осмислення сутності речей» письменником (за О. Беспаловою).

Запропонований концептуальний аналіз роману М.Турньє “Метеори” доводить продуктивність даного методу дослідження відносно творів французького письменника і висуває проблему подальшого виокремлення й аналізу як загальнокультурних, так і індивідуально-авторських концептів Мішеля Турньє.

Література

1. Алхімія слова живого: французький роман 1945-2000 / Авт.-упорядник Фесенко В. – К.: Промінь, 2005. – 383 с.
2. Асанова Н.А., Смирнов А.С. Философский роман Мишеля Турньє – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1997. – 140 с. – Библиогр.: с.130-139.
3. Беспалова О.Е. Концептосфера поэзии Н.С. Гумилева в ее лексическом представлении: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – СПб., 2002. – 24 с.
4. Каратаєва Г.М. Концепт/Текстовий концепт/Текстовий концепт-константа: проблематика тлумачення. // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків: Константа, 2007. – № 773. – С. 42 – 44.
5. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под. ред. А.Н. Николюкина]. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – 925 с.
6. Моттирони Е.Е. Проблема мифа в романах Мишеля Турньє: автореф. дис. ... канд. філол. наук; Филологические науки: 10.01.03. / МГУ им. М.В.Ломоносова, М., – 2001. – 22 с.
7. Постолова И.В. Романы Генриха Белля о войне: структура и концептосфера: дис. ... канд. наук; Филологические науки: 10.01.04. / Национальный Таврический университет им. В. И. Вернадского, Симферополь. – 2008. – 200 с.
8. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / [укл. О. Селіванова]. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
9. Турньє М. «Каспар, Мельхиор и Бальтазар» / Мишель Турньє; [пер. с фр. Ю. Яхниной]. – СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2005. – 318 с.
10. Турньє М. «Метеоры» : [роман] / Мишель Турньє; [пер. с фр. А. Бемяк и Е. Шварц]. – СПб.: Амфора. ТИД Амфора, 2006. – 526 с. – (Серия «Амфора 2006»).
11. Фесенко В. Мішель Турньє: До творчої біографії. // Всесвіт. – 2000. – №3/4. – С. 6.
12. Bouloumie A. Michel Tournier: Le roman mythologique suivi de questions a Michel Tournier. – P. Libr. Corti, 1988. – 278 p. – Bibliogr.: p. 259-271.
13. Tumanov V. The first temptation of the last magus: a comparison of Michel Tournier's “Taor, prince de Mangalore”, Edzard Schaper's “Die Legende vom vierten Konig” and Henri Van Dyke's “The story of the

other wise man” // *Orbis litterarum*. – Copenhagen, 1997. – Vol.52. – № 4. – P. 280 – 297.

14. *Le vol Vampire*. – P.: Mercure de France, 1981.

Анотація

Стаття містить спробу концептуального аналізу роману Мішеля Турньє «Метеори». Вказується, що саме цей метод дослідження виявляється найбільш адекватним та продуктивним у потрактуванні творчості французького письменника. При аналізі застосовується поняття «художнього концепту», виокремлюються такі субконцепти М. Турньє: субконцепт «прамова», субконцепт «празвук», субконцепт «праобраз», субконцепт «Адам», субконцепт «Єва», які, в свою чергу, входять до складу концептного поля ключового концепту «рай», що знаходить своє вербальне відображення у двох романах М. Турньє («Метеори», «Каспар, Мельхіор і Бальтазар»).

Ключові слова: концептуальний аналіз, художній концепт, субконцепт, концептне поле, концептосфера.

Аннотация

Статья содержит попытку концептуального анализа романа Мишеля Турньє «Метеоры». Указывается, что именно этот метод исследования наиболее приемлем и продуктивен для интерпретации творчества французского писателя. В ходе концептуального анализа применяется понятие «художественного концепта», выделяются следующие субконцепты М. Турньє: субконцепт «празык», субконцепт «празвук», субконцепт «праобраз», субконцепт «Адам», субконцепт «Ева», которые, в свою очередь, входят в состав концептного поля ключевого концепта «рай», который находит свое вербальное отображение в двух романах М. Турньє («Метеоры», «Каспар, Мельхиор и Бальтазар»).

Ключевые слова: концептуальный анализ, художественный концепт, субконцепт, концептное поле, концептосфера.

Summary

The article contains an attempt of conceptual analysis of Michel Tournier's novel «*Meteors*». It is underlined, that exactly this method of research is the most comprehensible for the interpretation of French writer's creativity. During the conceptual analysis the notion «art concept» is applied. The following subconcepts of Michel Tournier are allocated: subconcept «parent language», subconcept «parent

sound», subconcept «parent image», subconcept «Adam» and subconcept «Eve», which make the important piece of conceptual field of the key concept «paradise». This concept is verbally represented in the two novels of M. Tournier («Meteors», «Gaspar, Melchior and Balthazar»).

Key words: conceptual analysis, art concept, subconcept, conceptual field, conceptual sphere.